

HABERLER

BİLKENT ÜNİVERSİTESİ VOLGA-URAL ARAŞTIRMALARI ÇALIŞTAYI

Bilkent Üniversitesi Edebiyat Kültür ve Toplum Seminerleri kapsamında düzenlenen *Uluslararası Volga- Ural Araştırmaları Çalıştayı* 20-21 Şubat 2004 tarihinde yapıldı. Oturumları Bilkent Üniversitesi İ.İ.B.F.'de A-130 numaralı salonunda gerçekleşen toplantı. 20 Şubat sabahı Gönül Pultar'ın açış konuşmasıyla başladı. Aynı zamanda Dünya Tatarlar Birliği Başkanı olan ve çalıştayı da düzenleyen Gönül Putlar, dedesi Tatar Türklerinden ünlü devlet ve kültür adamımız Sadri Maksudi Arsal'ın ölüm gününün hep özel olarak anıldığını ve 20 Şubat gününün bu anlamı dolayısıyla böyle bir çalıştaya giriştiklerini vurguladı. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkçenin yabancı dillerin boyunduruğundan söz ettiği ünlü cümlesini *Türk Dili İçin* adlı eserinin kapağına yazdığı hukuk adamı Ord. Prof. Dr. Sadri Maksudi Arsal... *Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.* (2 Eylül 1930).

Dünya Tatarlar Birliği Başkanlığını 1996 yılında Ali Akış'ın devrettiği günden beri yürüten Gönül Pultar'ın yanı sıra 2003 yılı içinde Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi'nin ve özellikle Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali'nin desteğiyle bu konuda bir toplantı hazırlayan, yine Maksudi'nin torunları Gülnur Üçok ile Ali Vahit Turhan'ın da katıldığı çalıştay, böylece *Atatürk Çağı*'nı ve İdil-Ural ile Türkiye bağlantılarını hatırlatan tarihî bir fotoğraf da oluşturuyordu. İki Türk yurdu arasındaki yararlı bağlantıyı öne çıkaran bu çalıştayın ilk oturumu ise bir anlamda, o fotoğrafın ilk karesi olarak "Tatar Türkleri"nin veya "Türk Tatarların ünlü temsilcilerine ayrılmıştı:

Oturum Başkanı: Nadir Devlet (Yeditepe Üniversitesi)

Halil İncalcık (Bilkent Üniversitesi), *Kazan Hanlığı Nasıl Düştük*

Mirfatih Zekiye (Galimcan İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Kazan, Tataristan), *İdil-Ural Türklerinin Etnik Tarihi*

Yaklaşık iki saat süren bu ilk oturumda, önce, Türk tarihçiliğinin dünya çapındaki otoritesi Prof. Dr. Halil İncalcık, Kazan Hanlığı'nın Altın Ordu Devletinden sonra oluşması ve Rus devleti tarafından işgal edilmesi tarihini ana hatlarıyla özetledi. Prof. Dr. H. İncalcık'ın sözleriyle:

“Uluğ-Yurt (Saray), Aşağı Volga havzasında kutsal ve stratejik bir merkezdir. Uluğ-Yurt'u ele geçiren devlet bütün Doğu Avrupa'ya hakim olur. Burayı ele geçirmek için 1450 yılından itibaren iki güç, Kırım Hanlığı ve Moskof Knezliği mücadele etmiştir. Knez, Altın Ordu hükümdarlığına haraç ödemektedir ve 13 kadar Rus prensliği arasından Moskof Knezliği öne çıkmıştır. Daha sonra Moskof Knezliği, Altın Ordu egemenliğinden çıkıp ve XVI. asırda bu büyük devleti ele geçirecektir.

Kazan'ın kuzeyinde Slavlar ormanlık bölgededir fakat güneye doğru bozkır 1000 yıldır Türk yurdu olmuştur. Aral'dan Dobruca'ya kadar Kıpçak Hanlığı hüküm sürüyordu. Moğollar gelince burada Altın Ordu devletini kurdular. Toktamış Han Moskova'yı itaat ettiren büyük handır ve Kırım hanlarının da atasıdır. İleride de Moskova'nın Volga havzasına sarkmasına Kırım Hanlığı engel olacaktır.”

Türk tarihi üzerindeki geniş bilgisini, ticaret ilişkilerinden saray entrikalarına kadar ortaya seren “İncalcık Hoca” bölge tarihinin Önemli dönüşümünü şöyle özetliyordu:

“Uluğ Muhammed Han. Kırım'da bağımsız bir Kazan Hanlığı kurmuştur. Kırım Hanı Muhammed Giray 1521 seferiyle Moskova'yı tekrar vergi veren bir tâbi haline getirdi. Uluğ Muhammed oğlu Kasım Moskova'ya iltica etti ve uydu bir hanlık olarak Kasım Hanlığı'nı ilân etti. 1546'da Kırım han soyundan Safa Giray, Sahib Giray desteğiyle Kazan'a han olmuştur. Moskova, ise buna karşı Şah Ali Han'ı destekliyordu. Moskova bu şekilde Kırım ile mücadele ediyordu.

1475'den beri Kırım hanları Osmanlı desteğini almış ve bu avantajla Kırım öne çıkmıştır. Kazan ve Astırhan'ı almadan Moskof knezleri han sayılmıyordu, yani imparator değildiler. Atlar, hediyeler vererek step bölgelerdeki Nogayları kendilerine çektiler. Moskova Altın Ordu'nun vârisi olduğunu öne sürdü. 1547 tarihinde 5. İvan “Çar” (Tsar) unvanı alır. 1552'de Kazan Çarı, iki sene sonra da Astırhan Çarı olur.”

Prof. Dr. H. İncalcık, çok tartışılmış Osmanlı ile İdil-Ural ilişkisini de şu notlarda yansıyan biçimde değerlendirdi:

“1547'de Osmanlılar, Safa Giray ölünce Kırım'ın telkiniyle Kazan'ı himayesi altına aldı, fakat Osmanlı Kırım'ın çok da güçlenmesini istemiyordu. Osmanlı kuzeyde Sahib Giray'ın büyük bir hanlık olmasından endişe etti ve Sahib Giray'ın aleyhine döndü. Çünkü 1540'larda Moskova geriledi ve Sahib, Kazan'da ve Astırhan'da oğullarını han yapmıştı, Osmanlı endişelidir. Babıâli, Sahib Giray'ı bertaraf etmek için İstanbul'dan

Devlet Giray'ı Kazan'a tayin etti. Sözde Devlet Giray, Sahib Giray'ı bertaraf edip Kazan'ı alacaktı. Fakat bu sırada İvan 150 topla Kazan'a girdi. Osmanlı'nın daima bir itirazı bir direnci olmuştur. Ancak güvensizlik hisseden Osmanlı Kırım'a top vb, ağır ateşli silah vermiyordu. Divan'daki devşirme vezirlerin ufuksuzluğu dolayısıyla Doğu Avrupa böyle böyle terk edildi."

H. İnalçık, bildirisinin ardından sorulan "Osmanlı tarih yazıcılığında Tatar, Tatarlu gibi terimlerin neyi ifade ettiği hakkındaki soruyu şöyle cevaplandırdı:

"Orta çağda devlet hanedan demektir. Moğol ordularının önemli bir kısmı Türk idi. Uygurlar da idare içindeydi. Saray merkez olacak şekilde Macaristan'a kadar sınırlar uzanıyordu. Bu Moğollar arasında Batu ile gelen kuvvetler içinde adı Tatar olan bir kabile de vardı. Gelen bu kişilerin bir kısmı Moğolca konuşuyordu. Kısa zamanda Türkleştiler ama devlet adı olarak Tatar yerleşti. Hanedan adı Tatar olunca devlet adı da bu şekilde kaldı,

Altın Ordu'nun resmi yarlıkları elimizdedir ve hepsi de Kıpçak Türkçesiyle yazılmıştır. Gaspıralı'nın dediği gibi bunlara Kırım Türkleri, Kazan Türkleri denilmelidir. Tatar devlet adıdır, millet adı değil."

Böylesine kapsamlı açıklama bildirisinden sonra Oturum Başkanı Prof. Dr. Nadir Devlet, sözün ikinci bildiri için Prof. Dr. Mirfatih Zekiyev'e verdi.

SSCB'de Açıklık ve Yeniden Yapılanma çağından sonra. Tataristan Bilimler Akademisi. Galimcan İbrahimov adındaki Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü'nün organizasyonu ve yöneticiliği ile özellikle 90'ı yıllarda öne çıkan Prof. Dr. Mirfatih Zekiyev, ülkemizde de Ord. Prof. Reşid Rahmeti Arat ile ünlü "Kazan Dilcilik Ekolü"nün yaşayan temsilcisidir. Tataristan'ın son on beş yılda uluslararası bilim topluluğuna açılmasındaki becerisi kadar Tatar dil bilimi üzerinde de yetkin ve cesur çalışmalarıyla tanınan Prof. Dr. M. Zekiyev, bildirisini, İdil-Ural bölgesinin tarihinde arkeolojik ve filolojik malzemeyle çağımıza ulaşan kavim adlarının (etnonimlerin) köken açıklamalarına dayandırmıştır. Türk kavim adlarını yedi alt gruba ayıran bildiri sahibi, *er > -er /-ar; -lı > tı* gibi bağlı unsurların veya eklerin tahliliyle başta *tatar* (tat -er) terimi olmak üzere, tarihi Bizans, Arap, Fars veya Rus kaynaklarında geçen eski adlandırmaları Türk diline bağlayıp açıklamıştır.

Bu biçimde dilbilim destekli tarihçiliğini son yıllarda yayımladığı *Tatarı: Problemi İstorü i Yazıka* (1995); *Türki-tatar etnogenezi* (1998); *Proishojdenie tyurkov i tatar* (2003) gibi ansiklopedik eserlerinde yansıtan M. Zekiyev, İdil Bulgarlarının bugünkü Çuvaşça gibi bir dil konuştukları yolundaki yaygın teoriyi reddeden bir tavırla ve hem proto-Bulgarların hem de İdil Bulgarlarının Türk dili konuştuklarını ileri sürmektedir. (Geniş bilgi için bk. Dr. Hatice Şirin, *Prof. Dr. Mirfatih Zekiyev (Hayatı ve Eserleri)*, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, sayı:XVI., TDK. yay. 2004.)

Bildirisinin ardından bir soruyu cevaplayan M. Zekiyev, Türkoloji alanında çok tartışılan Bulgar abidelerinde, Genel Türkçenin yüzde 74, Çuvaş tipindeki dil varlığının ise yüzde 26 oranında olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İslamî kültürü yansıtan Bulgar anıt-

ları ile hiç Müslüman olmamış Çuvaşlar arasında bağlantı kurmanın çelişkesine de dikkat çekmiştir.

Saat 12-13.00 arasındaki ikinci oturum “Tatar-Başkurt” adını taşıyordu. İdil-Ural bölgesindeki iki kardeş ve dildeş halkın adları, sunulan iki bildiriye ortaya konduğu gibi özellikle Sovyet döneminde emperyalizmin pratiğine bulaştırılmıştı ve hâilen bölgenin gündemindeki en mühim meselenin habercisiydi:

Oturum Başkanı: Emine Gürsoy-Naskali (Marmara Üniversitesi)

Leysen Şahin (Marmara Üniversitesi), “İmparatorluk ve Millî Azınlıklar” Sorunu İçinde Tatar-Başkurt İlişkilerinin Değerlendirilmesi

Özkan Öztekten (Ege Üniversitesi), “Tatar-Başkurt Meselesi” nin Bir Sonucu Olarak Başkurtça.

Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali başkanlığında sunulan başarılı bildirimlerde dikkat çekilen Tatar-Başkurt meselesi, çalıştay oturumlarının hepsine katılan Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun’un andığı gibi “Stalin’in Sınırları”na bağlı bir toprak meselesiydi. Tarihte sadece sosyolojik bir düzeyde yaşanmış kırılı-şehirli farkına dayanan Başkurtluk-Tatarlık gerilimi, Rus koloni siyasetinin elinde bir etnik çatışmanın çekirdeğini hazırlamıştı. Başkurtlar şimdiki kendi otonom cumhuriyetlerinde nüfus olarak Ruslarla Tatarlardan sonra üçüncü sıradaydılar ve eriyip yok olmamak adına büyük azınlık olan Başkurdistan Tatarlarına Başkurtça öğretmek ve onları hiç değilse pasaport düzeyinde *Başkurt* yapmak gayretiyle çalışıyorlardı. Tatarlarsa “Büyük İdil-Ural ülkesini bölen ve kendilerine ihanet eden Başkurtları” affedemiyordu. Bu gerilim de, XVI. yüzyılda başlayan egemenliklerini XX. yüzyıl başında, halkların kendi küçük kimliklerine kavuşması ve buradan doğacak enternasyonalizm yahut halkların eşitliği konulu Sovyet sosyalizmi kitabını yazan ve uygulayan Rusların dışında kimseye yaramıyordu. Bu oturumdan çıkarken, “Tatar ve Başkurtların asıl meselesi, bölgedeki ataları, Avarlar, Peçenekler, Hazarlar, Bulgarlar ve Kıpçaklar gibi Slav denizinde boğulmamak mücadelesidir” diye düşünüyorduk.

Öğle arasından sonra başlayan ve saat 14:30-16:00 arasında gerçekleşen üçüncü oturum “İsimler ve Metinler” başlığını taşıyordu:

Oturum Başkanı: Mehmet Kalpaklı (Bilkent Üniversitesi)

Emine Gürsoy-Naskali (Marmara Üniveristesi). *Volga-Ural’da İsimler*

Ayşen Uslu (Ege Üniversitesi), *Tatar Romanında Kadın: ibretten İdeale*

Fatma Özkan (Gazi Üniversitesi). *Tatar Aydını Fatih Kerimi’ nin Türk Kadınına Bakışı*.

Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali, Rusya’da siyasî akımların, olayların ve şahsiyetlerin insanların çocuklarına isim vermekte etkili olduğundan söz ederek kültür tarihine ad bilimi (*onomastik*) açısından yaklaşmıştır. Bazı dönemlerde belirli isimler moda oluyor ve bir akıma ve siyasi kişiye sempati duyan ve destekleyen insanlar, çocuklarına

bunları çağrıştıran isimler veriyordu. Bu isimlere örnekle, Türkiye'ye göçüp yerleşmiş Tatarlar da kendi kültür ve tarihlerinin yansımalarıyla, çocuklarında *Yulay*, *Giray* veya içinde *bike* "prenses, sultan" geçen isimleri yaşıyordu.

Büyük Tatar şairi Tukay, *İsimlerimiz Hakkında* başlıklı bir yazısında. Buhara mutasassıp çevresinden gelen etkilerle Tatarların çocuklarına, Seyfeddin, Şemseddin, Kemaladdin, Ubeydullah, Abdullah, Rahmetullah gibi Arapça isimler verdiğini ve sonra bu insanların kendisiyle isimlerinin uyumsuz düştüğü halleri çok güzel hicvetmişti. Büyük şair de, *Allahü Teala ismimizi, cismimizi ve aklımızı ıslah eylesin!* diye bitirdiği yazısında, millî Tatar isimlerinin yayılmasını diliyordu.

İlk Tatar romanları üzerinde çalışan Ayşen Uslu da, bildirisinde XIX. yüzyıl sonundan itibaren yayımlanan Tatar romanlarına dayanarak kadın problemlerini ve kadınların toplum içindeki yerlerini inceliyordu. Kadın meselelerinin, genellikle 1905 Meşrutiyetinden sonra dile getirildiği kabul edilse de yenileşme hareketlerinin hızlandığı XIX. yüzyılın son çeyreğindeki edebî ve fikrî eserlerde bu konu yansımaya başlamıştır. Bir din adamı olan Rızaeddin Fahreddin, kadınları eğitmek için yazdığı eserlerin yanı sıra kahramanı kadın olan iki roman da yazmıştır. Bu dönem romanlarında, kadınlar, artık, güçsüz, zayıf ve mağdur bir varlık olarak gösterilmekten vazgeçilmektedir. Olumlu bireysel özelliklere sahip, eğitilmiş, bilgili ve hatta siyasetle ilgilenen kadınlar, artık romanlarda kendini göstermektedir. Osmanlılarda da görüldüğü gibi ilk dönem yazarları, romanı edebî bir varlık olmaktan öte, halkı aydınlatmakta bir araç olarak gördüler ve bu şekilde hareket ettiler. Bu bakımdan edebiyat ve özellikle roman, yenileşme hareketlerinin halk tarafından benimsenmesinde önemli bir rol oynadı.

Doç. Dr. Fatma Özkan, Fatih Kerimi'nin "İstanbul Mektupları" adlı eserine dayanarak yazarın Türk kadınları hakkındaki izlenimlerini değerlendirdi. Bir süre önce ülkemizde de Fazıl Gökçek tarafından yayımlanan İstanbul Mektupları'nın yazarı Fatih Kerimi Orenburg'da yayımlanan Vakıf gazetesinin muhabiri olarak Balkan savaşını izlemek üzere İstanbul'a gelir ve burada ünlü Türk kadınları ile tanışıp röportajlar yapma fırsatı bulur. Bunlar arasında Halide Edip, şair Nigar Hanım, Fatma Aliye Hanım vardır. Rusya'dan gelen Tatar kızları da İstanbul'daki bu toplantılara katılmaktadır. Kerimi, bu kızların giyim kuşamlarının Türk kadınlarını şaşırttığını ifade eder. Bu Tatar kızları Türk hanımlarına göre daha modern giyimlidir. Ayrıca kızların eğitimine yeterli önemin verilmemesine dikkati çeker. Türk ailelerin kızlarını Amerikan okuluna göndermelerini de eleştirir. İstanbul'da yaşayan Tatar ailelerden bazıları da kızlarını bu okula göndermektedir. Kızların eğitimi meselesinin hâlâ çözülemediğinden söz eder. Fatma Özkan ise, Kerimi'nin göremediği Türkiye Cumhuriyeti'nin kadın hakları yönündeki kazanımlarını ve Atatürk'ü anarak bildirisini tamamlıyordu.

Günün son oturumu saat 16.15-17.45 arasında yapılan "*Misyonerler, Göçler ve Ceditçiler*" başlıklı oturumdu.

Oturum Başkanı: Hakan Kırımlı (Bilkent Üniversitesi)

Saime Selenga Gökğöz (Hacettepe Üniv.), *Etnografa Karşı Rahibin 'Gözü' ya da Kazan' da Misyoner Etnografyasını Kurmak*

Ayşe Gün Soysal (Boğaziçi Ü), *Tatar Göçleri ve Tatar Ceditçilerinin Göç Olgusuna Bakışları*

Oktay Tanrısever (ODTÜ), *Sovyet-sonrası Rusya'nın Siyasi İstikran ve Değişimine Katkısı Açısından Tatar Ceditizmi*.

Kazan'daki Hristiyan misyonundan Yefim Malov'un günlükleri üzerinde duran Saime Selenga Gökgöz, ünlü rahibin konuk ettiği Gabor Balint, Kuznetsov, Katanov gibi bilim adamlarıyla bağlantılı olsa ve onlardan yararlı olsa da gözaltında tutmaya da dikkat ediyordu. Hristiyan vaazını ulaştırmaya çalışan misyonerlerle sahadaki bilim adamları aynı hedef kitleye yönelmişlerdi, fakat Rus Türkolojisinin de kurucusu sayılan bu ikinciler, daha çok araştırma nesnelerini tanımaya gayret ediyorlardı. S. S. Gökgöz "rahibin gözü"nü tahlil ederken Rus Türkolojisinin tarihî kökenindeki bir gerçekliği de ortaya koyuyordu. Ateist Sovyet dönemindeki akademik Türkolojiyi de pek özgür bırakmayan, bu, Hristiyançı Çarlıktan kalma arzayı: Ötekinin kültürünü sadece tesbit etmeyi değil dönüştürmeyi de amaçlayan misyonu... Sovyet'in sadece dönüştürme etiketi değişti, bu kez Hristiyanlaştırmak değil de enternasyonal başlığı altında Ruslaştırmak.

Ayşe Gün Soysal, "ceditçi megrifetçi" yazarların, Kazan, Orenburg gibi merkezlerdeki Tatar basınına yansıdığı görüşlerini ele alıyordu. Ana yurttan göç eden toplulukların ana dillerini, kültürü ve belki de asıl vurguladıkları dinlerini unutacaklarına dair karamsar ve uyarıcı görüşler... A. Soysal, bu görüşlerin yükselen Tatar milliyetçiliğinde etkili olduğunu belirtmektedir.

Bu bildiride kullanılan basılı malzemeyi, Sovyet öncesi millî Tatar gazete ve dergilerini, sadece Kazan'daki arşivlerde değil, Japonya'dan Finlandiya'ya kadar Tatar diasporasının evlerindeki başköşede, dedelerden kalma kitaplıklarında biraz da "ata kültürü"nü nişaneleri olarak hâlâ görebiliyorsak, bizce ceditçi-milliyetçi yazarların uyarıları yerine ulaşmış sayılabilir. Bu küçük Tatar toplulukları en az bir asırdır dayanabilmişlerse çoğunu ceditçilerin ürettiği kültürel frenlemeler etkili olmuştur. Tatar rönesansı hiçbir zaman çağdaşlaşmayı "Rus gibi olmak" diye algılamamıştı, aksine "Rus olmamak için ilerlemek, millî kültürü geliştirmek" şiarı her alanda bir "Usul-ı Cedit" geliştirmişti. Bizim Avrupa emperyalizmiyle meydan savaşları yapan Kuva-yı Milliye'nin "Avrupa'ya rağmen çağdaşlık" şiarına benzemiyor muydu?

ODTÜ'den genç araştırmacı Oktay Tanrısever, Sovyet Sonrası Rusya'da Ceditizmin Rolü'nü incelerken Tatar kimliği ve Tatar ceditizminin Kafkasya kökenli radikal İslam akımları yerine yeğlendiğini belirtiyordu. Çoğunluğu bir tarihçi hazırlığına sahip olan katılımcıların yanı sıra, O. Tanrısever'in uluslararası strateji ve siyaset çözümlemesine dayanan bu "yarıncı" bildirisi gerçekten yeni bir renk oluşturuyordu. Tam da ülkemizin çevresinin hızla biçimlendirilmesi gündemdeyken, Tanrısever'in vurguladığı, Tataristan'ın geleneğindeki ceditçi ve laik birikimiyle Büyük Rusya içinde konumlanan yerini düşünüp tartışarak bitirdik bu oturumu.

Günün açış bildirisinde Prof. Dr. H. İnalıcık'ın tarihî Önemine dikkat çektiği Kırım, belki Osmanlı hakimiyeti dolayısıyla *bizden* sayıldığı için veya Volga-Ural'ın coğrafi sınırlarına girmediği düşünüldüğü için bu çalışmada dışarıda tutulmuştu. Ancak gerek Ta-

tar gerekse Türk kimliğinin modern bir varlık halinde oluşmasında unutulmaz yeri olan Kırım'ı, hiç değilse burada oturma başkanı olarak Prof. Dr. Hakan Kırımlı'nın temsil etmesi ise çalışmaya yönelik bu eleştirimizi biraz hafifletecekti. Kırımlı'dan "Ata Yurt"taki en yeni gelişmeleri ve akıllı yorumlarını bu oturma çıkışında dinlemek fırsatı doğmuştu.

O akşam 20.30'da Kazan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneğinde bir toplantı düzenlendi. TRT'de yıllardır Türkiye'nin Tatarca Sesi olarak çalışan dostumuz Segit Heyri'nin gayretleriyle düzenlenen bu "çey kiçesi" başta Ali Akış olmak üzere yıllardır görüşemediğimiz Ankara Tatarlarından büyüklerimizle sohbet etme fırsatı veren duygulu saatlerle sürdü. Bir zamanlar süreli yayımlar da veren bu ünlü dermekten, en azından bir kaç yüz kişinin oluşturduğu Helsinki Tatar cemaati kadar canlı durması dilekleriyle ayrıldık.

Çalıştığınız ikinci günü 9.30-10.45 saatleri arasında. Gülnur Üçok'un oturma başkanlığında Ayşe-Azade Rorlich'in (Southern California Univ.) "*Identity and Collective Memory: The Changing Image of Suyumbike, the Tatar Queen*" adlı bildirisiyle başladı. Son Tatar bikesi Suyum Bike üzerine odaklanan imajla, Tatarlar geçmişleriyle duygusal bir bağlantı kuruyorlardı. Suyum Bike efsanesi Tatarları bir millî birleşime götürmüştü. Tatar kimliğini ve ortak hafızasını A. A. Rorlich'in belirttiği üzere Suyum Bike kadar etkilemiş başka bir şey yok gibidir. Ne Uluğ Muhammed Han ne Batu, millî tarihi bu Han Bikesi kadar yansıtmaktadır. Suyum Bike hakkında ülkemizde bazı yayımlar çıkmış olsa da, yüzyılım başlarındaki Hadi Atlası'nın bilimsel incelemesini de 90Mı yıllar başında basılan Rabit Batulla'nın emek vererek yazdığı geniş hacimli tarihî romanını da Türkçede henüz yayımlayamamıştık.

Saat 11.00-13.00 arasında yapılacak günün ikinci oturumu programda "Kimlik" başlığıyla şöyle duyurulmuştu:

Oturum Başkanı: Ali Vahit Turhan (Marmara Üniversitesi)

Mustafa Öner (Ege Üniversitesi), *Tatarlarda Sözlük ve Kimlik*

Hatice Şirin (Ege Üniversitesi), *Etnolinguistik Açısından Bulgar-Çuvaş ve Bulgar-Tatar Teorilerinin Bugünkü Durumu*

Gönül Pultar (Bilkent Üniversitesi), *Kimlik Oluşturma ve Ulus İnşası: Ayaz İshaki'nin İdil-Ural'ı ve Sadri Maksudi Arsal'ın "Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları"*

Timour Kozyrev (Ahmet Yesevi Üniversitesi), *Diyasporada Tatar Kimliği*

Tatarlarda sözlük yazarlığının. 1804'de kurulan Kazan matbaasından daha öncelerine dayanan tarihçesini, hedef dilin önce Tatarca sonra da Rusça olacak şekilde geliştiğini yorumlamaya çalıştığımız bildiriye, öğrenme ilgisinin de böylece Doğu'dan Batı'ya dönmesine ve bunun Tatar aydınlanma hareketiyle bağlantısına dikkat çekildi. Sözlük, tıpkı Türkiye Türklerinin aydınlanma çağı XIX. yüzyıl sonları ile 1930'larda yaşadığı gibi Tatarlarda da bir millî kimlik varlığıydı. Onlar için de çağdaşlaşmak ama Rus olmak geçerliydi. Bu arada millî kimliğin en somut nişanesi olabilecek millî sözlüğün inşası yolunda Kayyum Naşiri, Cemal Velidi ve Üzbek Bayçura gibi bilginlerin Tatar sözlük yazarlığına katkıları ele alındı.

Hatice Şirin de XIX. yüzyıl sonlarından beri, bilim edebiyatında Eski Bulgar Türkçesi = Eski Çuvaşça denklemiyle çözülmüş bir sorun gibi bakılan Tatar kimliğinin ayrılmaz parçalarından Bulgar mirasını dil bilimi boyutuyla ele almaktaydı. Rus Türkolojisinin tartışılmaz bir halde sunduğu bu denklemi, İdil Bulgarlarından kalan anıtları, özellikle son dönemlerde sorgulayan Üzbek Bayçura, Mirfatih Zekiyev ve Ebrar Kerimullin gibi yazarların tutumlarını tanıtan bildiri sahibi, tartışmanın dinî, etnografik ve coğrafi boyutlarıyla da yürütülmesi gereğini vurguladı.

Gönül Pultar, büyük Tatar yazarı Ayaz İshaki'nin İdil-Ural adlı eseriyle Sadri Maksudi Arsal'in Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları adlı kitabında ortaya koydukları bölgedeki halklara yönelik genel kimliği ortaya koydu. Bildiride, özellikle Tataristan dışındaki, Türkiye ve Avrupa'daki *milletleş* topluluğunun, diasporanın üzerinde çok etkili olan bu iki ismin düşünceleri, yeni kimlik arayışları bağlamında ele alındı.

Timour Kozyrev bildiri konusunu, geniş diaspora kavramında sadece Rusya Federasyonu içinde yaşayan Tatarlar olarak sınırlayıp sorunlarını şu maddeler altında ele aldı: 1. Devlet veya devlete benzer muhtar birimin olmayışı; 2. Rus çoğunluğunun arasında yaşamaları; 3. Dil kaybı durumu ve dinin öneminin artışı; 4. Karma evlilik oranının yüksekliği. Sorunları böyle belirleyen T. Kozyrev, bu topluluklar için şu önerileri getiriyordu: Rus kimliğinin halen süren krizi, Tatar kimliğinin inşası için bir süre vermektedir. Tatar kimliğinin inşası sürecinde kitlelere benimsetilecek görüşler ve değerler çekici olmalıdır. Tarih boyunca etkili olan Suyum Bike gibi bir imaj dramatik sonucuyla bir coşku, geleceğe yönelik bir ümit doğurmamaktadır. Tatar kimliği için dinin önemi çok büyüktür, Diasporadaki Tatar gençleri, çoğunlukla yeterli Tatarca bilmemektedir; Tatar nüfusu Ruslardan farklı ekonomik çıkarları yoktur ve birçok Tatar tip bakımından Ruslardan ayrılamaz. Böylece Tatar kimliği için dinden başka dayanabilecek bir esas yoktur. İslâmiyet'in tekrar etki kazanması gereken bu durumda Tatar millî hareketinde radikalleşme (Vahhabilik vb.) tehlikelerini durdurmak üzere, yurtdışından gelen din adamları değil, Ceditçilik geleneğindeki Tatar aydınları öne çıkmalıdır.

Günün "Davalar ve Sorunlar" başlıklı 14:30-16:00 oturumu, İdil-Ural davasının Sadri Maksudi gibi ayrılmaz bir parçası olan *Togan* soyadını da programa taşımaktaydı: Ülkemizde Genel Türk Tarihçiliğinin kurucusu Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan'ın kızı

ODTÜ öğretim üyesi İsenbike Togan burada oturum başkanındı ve sırasıyla şu bildiriler sunuldu;

Ali Akış (Dünya Tatarlar Birliği), *Avrasya ve İdil-Ural Davası*

Yahya Gibadullin (İnsan Neşriyat, Moskova), *Rusya Federasyonu'nda Türkoloji Çalışmalarının Yayımı (Tatarca)*

Mirfatih Zekiyev (Kazan, Tataristan), *Günümüzde Tatar Milletini "Saklama" Sorunları (Tatarca)*

Ömrü boyunca İdil-Ural davasını ve özellikle de Tatar millî kimliğini uluslararası alanda savuna gelmiş Dünya Tatarlar Birliği Onur Başkanı Ali Akış, SSCB'nin dağılmasıyla başlayan süreçte ortaya çıkan Avrasya boyutunu dünya tarihini etkileyecek bir güç olarak işlemiş ve gerek Türkiye'nin gerekse İdil-Ural Birliğinin buradaki potansiyel yerini yorumlamıştır.

Moskova'da yaklaşık sayıları bir milyonu bulan Tatarlardan Yahya Gibadullin ile Kazan'daki bir dizi toplantıda hep karşılaşmış ve dostlaşmışık, onu bu toplantıda kendi topluluklarının sorunlarını dile getiren bir temsilci olarak görmek sevindirici bir katkıyı oluşturuyordu. Aynı zamanda İnsan Neşriyat'ın sahibi olan Yahya Gibadullin, son yıllarda bastığı Tatar tarihine ilişkin şu bir kucak kitabı tanıtıp Bilkent Üniversitesi'ne armağan etmiştir:

M. Zekiyev bu oturumda, günümüzde Tatar kimliğinin korunması yolunda özellikle Yeniden Yapılanma-Açıklık döneminden beri sürdürülen dirilişi özetledi. Dünya Ta-

tarlar Kongresi'nin sürekliliği ve geleneği olan bir devlet kurumu haline gelmesiyle Tataristan dışındaki toplulukların kültürel ihtiyaçlarının karşılanması yolu da açılmıştı. Tatar okullaşma oranı giderek artmaktaydı ve bu sürece paralel olarak Tatarca bilmeyen Tatarların ana dilini öğrenmeleri için Rusçadan Tatarcaya kılavuzlar hazırlanmıştı. Genel Tatar nüfusunun ancak dördte birinin Tataristan vatandaşı olduğu hatırlanırsa, dışarıdaki toplulukların asimile olmaları tehlikesi herhalde en önemli sorundur.

Saat 16.35 17.45 arasında yapılan oturumunda Koç Üniversitesinden Timur Kocaoğlu ile Yeditepe Üniversitesinden Nadir Devlet iki gün boyunca süren çalıştayın genel değerlendirmesini yaptılar. Özellikle genç kuşak araştırmacılarımızın düzeyli katkılarının heyecan verdiği ve toplam 18 bildirinin sunulduğu toplantıda, İdil-Ural bölgesindeki Türk topluluklarının kimlik meseleleri konusunda bir odaklaşma ortaya çıkıyordu. Kazakistan veya Azerbaycan gibi kendi adlarına dünya çapında tanınmış bağımsız cumhuriyetleri olan ülkelerde bile millî kimlik konusunun ilk sırada durduğu son on yıllık *restorasyon* döneminde, Rusya Federasyonu içinde kendine yabancılaşmadan kalmak, yozlaşmamak elbette bir var oluş mücadelesidir.

Bilkent Üniversitesinin evsahibiği yaptığı bu çalıştay Kültür Bakanlığı Türk Dünyası Müzik Topluluğunun üniversite anfasında verdiği özel bir konserle sona erdi. Özellikle Tatar ve Başkurt yırlarının süslediği program, katılımcıların İdil-Ural araştırmalarını çok hoş bir düzeye çıkarmasını sağladı: Razil VeliyevMı yazdığı Suyum Bike cırından, Abdullah Tukay'ın Tatar millî marşı haline gelen *Tuğan Til* şiirine kadar, bütün gö-nüllere uzanan bir duygu yolculuğu ve milletteşlerle, dildeşlerle anılar..

KAYNAKÇA

*Arşiv Belgesi, Tayını Natsiyonalnoy Politik! S.K R.K.P (Rusya Kominist Partisi Merkez Komitesi Milli Politika Sırlan)1992.

*ZEKİYEV ve KUZMİN-UMOUNARDİ, Voljskiye Bulgari i İh Polomki (Volga Bulgarları ve Onların Kökenleri) 1993.

*KARİMULLİN, ABRAR. Prototyurki i İndeytsi Ameriki no sledam odnoy gipotezi (Proto-Türkler ve Amerikan Kızılderilileri: Bir Hipotezin İzlerinde) 1995.

*Arşiv Belgesi, Na Stuke Kontinentov i Sivilizasıy (Kıtalar ve Medeniyetler Çarpışması) 1996.

*RORLİCH, AYŞE-AZADE The Volga Tatars, 2000

*YAKUPOV, R.İ, Tiptyari (Tipterler) 2002.

*ZEKİYEV, M.Z, Proishojdeniye Tyurkov i Tatar (Türk ve Tatarların Oluşumu) 2003.

MUSTAFA ÖNER